

PRILOG OCJENI RUJANSKOG MANIFESTA NARODNE STRANKE OD 20. IX 1871

Vera Ciliga

Na izborima u svibnju 1871. postigla je Narodna stranka tako veliku i odlučujuću pobjedu da su unionisti kao politička stranka prestali postojati. Sabor, u kojemu bi gotovo isključivo dolazila do izražaja volja Narodne stranke, nije odgovarao peštanskim vodećim političkim krugovima i otvaranje sabora bilo je tri puta odgađano. Dvadesetog rujna nakon što je sabor bio po treći puta odgođen, objavila je Narodna stranka u znak protesta proglas poznat pod imenom Rujanskog manifesta.

Prvaci stranke kolebali su se u odluci da li bi bilo »probitačnije i odlučnije«¹ da se prituže predstavkom kralju, ili da se obrate izjavom na birače. O tom su se najprije dogovarali zastupnici koji su stanovali u Zagrebu, a zatim se to pitanje raspravljalo na sastanku održanom u stanu Matije Mrazovića gdje se sakupilo preko 30 zastupnika stranke. Kako njihovi izbori nisu bili u saboru verificirani i nisu se još mogli smatrati pravim zastupnicima, zaključili su da ih zbog toga formalnog uzroka po svojoj prilici ne bi »kruna ni primila«² i odlučili su objaviti proglas na birače, u kojemu bi osudili odgađanje sabora, ali i političke prilike uopće. Tekst manifesta glasi:³

»Našim Izbornikom i Biračem!

Sabor kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije pred četiri godine izabran i početkom ove godine zatvoren, sklopio je u ime trojedne kraljevine, a bez sudjelovanja većega diela našeg naroda s kraljevinom Ugarskom tako zvanu nagodu, po kojoj se kraljevina Dalmacija, Hrvatska, i Slavonija u najglavnijih i najživotnijih poslovih državnih, tj. u poslovih novca i krvi, u poslovih cestah i lukah, a također u poslovih prometa i trgovine, nesamo na kopnu nego i na moru podvrgava odlučujućemu uplivu i bezprizivnoj volji sabora ugarskoga i vlade ugarske, a u ostalih poslovih od manje važnosti ostavlja određivanju svoga vlastitog sabora i vlastite svoje domaće vlade, kojoj ipak nesmije glavom biti imenovan nitko nego onaj, koga kruni preporuča, neodgovorni saboru hrvatskomu predsjednik ministarstva ugarskoga.

¹ F. Šišić, Korespondencija Rački-Strossmayer I, Zagreb 1928, str. 142.

² Isto.

³ Proglasi, koji se čuvaju u Državnom arhivu u Zagrebu, upravo se sređuju i, prema dobivenom saopćenju dra. Meyera, Rujanski manifest se među sređenim proglasima ne nalazi, a budući da nije niti u Sveučilišnoj knjižnici sačuvan, donosim ga kako je objavljen u »Obzoru« br. 48, 1871. Rujanski manifest objavio je povodom izborne borbe 1875. i »Primorac« (Kraljevica) br. 58, 1875. U literaturi nije do danas bio nigdje u cijelosti objavljen.

Odmah poslje te, već u svom korenu čudno bolujuće i natrule nagode, nagode u mnogih točkah već sada povriedjene, a glede teritorijalnoga obsega, osobito u pogledu Dalmacije neizpunjene, stvorio je pomenuti sabor nadahnućem tadašnjega bana:

godine 1868 zakon ob isušenju lonjskoga polja koji, ako i jest dotičnomu podhvatnomu društvu možda donio kakovu korist, osim prikornih odkrićah pred petrinskim sudom, nije do sada donio zemlji ploda nikakova;

godine 1868 zakon ob isušenju lonjskoga polja koji, ako i jest dotičnomu podostao neizveden; zatim

zakone ob ustrojstvu takozvane autonomne zemaljske vlade, kojoj na čelu u smislu gori pomenute nagode stoji ban, preporučen od prvoga ministra ugarskoga; najposlije:

godine 1870 zakone o zadrugah i ob urbarskom uredjenju a tako isto i zakone ob uređenju općinah i trgovištah i ob ustrojstvu županijah, o kojih zakonih teško je veoma razsuditi, da li su oni prvi pogubniji i štetniji za materijalni i socijalni položaj seljanah ili ovi drugi tegotniji za političku i građansku slobodu državljanah.

Tečajem ove nagodbene ere stvoreni su suviše na zajedničkom ugarsko-hrvatskom saboru u Pešti i u delegacijah austro-ugarskih zakoni, kojimi su nameti i porezi nesamo krvi nego i novca, ako i jesu realnom potrebom opravdani, u istinu ipak znatno povećani.

Osim ovoga mnogočlanoga nazovi-ustavnoga aparata, koji je za Hrvatsku bud posredno bud neposredno, a najvećma bez njezina odlučujućega upliva zakone stvarao, nastojao je državni ministar rata u dogovoru sa prvim savjetnikom krune ugarske, putem otvoreno apsolutnim, bez svakoga uticanja jedino nadležnoga sabora trojedne kraljevine, urediti i na nov posve temelj postaviti odnošaje Krajinie Hrvatsko-slavonske dielec i ciepajuć njezin teritorijalni obseg, i podmećuć pod ruke erara ugarskoga naravno njezino najveće bogatstvo, njezine šume.

Nije naša namjera potanko razglabati pojedine zakone stvorene u prošlom saboru, nu nemožemo odoljeti rodoljubivomu nagonu svojega srдца, a da između svih težkih zalah, koje smo u obće napomenuli, njekoja ovdje posebice neiztaknemo.

Zakon o zadrugah prekomjernimi u njem dozvoljenimi diobami i svojim u bezgraničnu davnost natrag zasizajućim djelovanjem, zatire do kraja sve redom vaskoliki seoski puk u provincijalu ove kraljevine, a zadaća bi sabora bila, žalostnomu stanju tomu kraj učiniti.

Zakon ob odnošajih urbarskih tj. o šumah i pašah poguban je i štetan mal ne isto tako za vas seoski puk u provincijalu, a najvećma u Slavoniji; a zadaća bi sabora bila nastojati, da ga po pravdi i pravici izpravi.

Željeznica koju vlada ugarska upravo sada gradi iz Karlovca u takozvanu svoju ugarsku Rijeku osnovana je tako, da osim jedine Rijeke nebude na korist nijednomu gradu, nijednoj uci u ostalom primorju hrvatskom. Druge se željeznice die-lom negrade kao np. osječko—sisačko—karlovačka, odnosno novogradiško—brodsko—mitrovačka, varaždinsko—zaprešička, ili se po svojem pravcu grade proti interesom i volji naroda, a zadaća bi sabora bila, za interese svoje zemlje po mogućnosti zauzimati se.

Šume krajiške, u kojih najveće blago naroda počiva, sieku se, a zadaća bi sabora bila pobrinuti se, da previšnja rieč Nj. Velič., po kojoj novac iz šumah izvadjen ima biti uporavljen izključivo u kulturne svrhe krajine, istinom postane i zahtievati, da zastupnici iz ciele krajine u saboru učestvuju, da toli u ovom pitanju, koli u svih tičućih se krajine, svoje interese štite.

Na zajedničkom saboru u Pešti radi se već sada, a radit će se po svoj prilici do skora i u delegacijah austro-ugarskih o predmetih komunikacijah i javnih nametah, naročito o zajmu, koji se ima sklopiti uslied deficita za g. 1872, a ovu

kraljevinu zastupaju tamo ljudi, koji, što je u historiji parlamentarnoj u svem svetu nečuvano, već evo skoro godinu danah nesamo povjerenje naroda, nego i isti formalni mandat izgubiše, a zadaća bi bila sabora, kao jedinoga redovitoga mandatarata ove kraljevine, protiv parlamentarnoj toj samovolji što krepčiji prosvjed uložiti.

Napokon u nekojih predjelih naše zemlje ovogodišnja nerodica zahtievala bi, da sabor shodnim načinom nastoji za vremena stradajućemu pučanstvu u pomoć priteći

Izbornici i Birači!

Toliki i takovi, što prividno ustavni, što otvoreni absolutni faktori zakonotvorstva, stvarajući zakone za naš narod, k tomu zemaljska tobože autonomna vlada, koja makar joj bio na čelu i najumniji, najrodoljubiviji i najnekoristoljubniji čovjek, već bi po tome bila veoma dvojbene koristi za prave i životne interese ove zemlje, što je pomenutom nagodom bezuvjetno podvrgnuta odlučujućemu uplivu ugarske vlade: — sve je to, velimo, moralo naravnim načinom uroditi metežem u pravu javnom i u zakonotvorstvu, desorganizacijom u sudstvu i javnoj upravi, oslavljenjem napredka u javnoj nastavi, padnućem materijalnoga blagostanja i agrarnih odnošajah, skrajnim napokon nezadovoljstvom svega naroda.

Ta i tolika zla videći, nakon zatvorena prijašnjega sabora, poletiste Vi na previšnji poziv NJ. Veličanstva tečajem ovoga ljeta radostnim srcem i odvažnom voljom na svoja birališta, da ondje izaberete ljude svojega povjerenja, za koje ste držali i držite, da će mnogovrstna ta zla po mogućnosti dokinuti.

Prije četiri godine tadašnjim pristašam vladinim, što upotrebljavanjem nedostojnih i neizrecivih sredstvih, što strahovanjem javnih činovnikah, što obećivanjem umaljenja poreza i pristojbah i ukinuća stanovitih državnih monopola, što napokon obećivanjem olakšanja vojničke službe, pošlo je za rukom sastaviti sabor povoljan vladi, nu prigodom posljednjih izborah, premda su o tom veoma rijedki prijatelji vlade marljivo nastojali, njihova su se nastojanja razbila o odlučnoj neustrajivoj Vašoj volji.

Radostno su kucala srдца narodu videć, da su ovako kao magla izčezli svi napori onih koji misle da puk tim više vjeruje praznu obećanju, čim je tegotnije zlo, koje ga mori; radostno su, velimo, kucala srдца narodu misleć, da će se malo poslje obavljenih izborah, već 1. prošastoga lipnja, kako to izvorno bješe određeno po Nj. Veličanstvu, sastati toli očekivani sabor.

Ali blaga ova nada iznevjeri žalibože narod, pošto je taj toliko izgledani sabor od 1. lipnja na 3. srpnja, zatim od 3. srpnja na 20. rujna, pa evo najposlie, na nečuvani u ustavnom životu način, dočim jur veći dio saborskih članovah na putu u saboru bijaše, od 20. rujna na 15. dojučeg siečnja 1872. odgođen.

Tim načinom dakle sabor ove kraljevine, premda bi se i po jasnom slovu zakonah stvorenih u prošlom saboru i po obćih načelih ustavnosti imao sazvati i sastati svake godine, tečajem god. 1871. nimalo neće biti u stanju budi račun prošaste upravne godine pregledati, budi proračun za dojuču godinu ustanoviti, budi sud svoj nad posljednjom i sadašnjom vladom izreći, budi napokon za sva gore izložena mnogovrstna zla lieka potražiti.

Izbornici i Birači!

Budući kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija protuzakonitim postupkom savjetnikah krune, svakoga inoga zakonitoga zastupstva lišena i svim gore izloženim nezgodama izvržena, mi, Vašim povjerenjem odlikovani, smatramo za svetu svoju dužnost pred Vami i pred svietom evo izjaviti: da od sebe odbijamo i svaljujemo odgovornost za štetne posljedice iz odgode sabora na one, koji se usuđiše Nj. Veličanstvu našem kralju odgođu svjetovati.

Ukoliko bi međutim savjetnici krune mislili, da će jim odgadajući ili razpuštajući sabor i tim dobivajući vremena, ipak najposlje poći za rukom Vas na druge misli obratiti nego li su one, koje Vas ponukaše, da nas svojim povjerenjem odlikujete, to će do Vas stajati, svaki put, kad na to pozvani budete, krepko i otvoreno izjaviti: *da je narod ove kraljevine štujući sveto, kako svoja, tako i svačija prava i stupajući vazda na stazi zakona, već odavna tvrdo odlučio pod blagim okriljem Nj. Veličanstva našega kralja slobodno i samostalno živjeti i da nema nikakvih načina, nikakvih obećivanja, koja bi ga mogla od svetoga toga cilja odvratiti.*

Od naše strane pako primite svečanu izjavu, da neima sile, koja bi nas odvrtila od cilja, za kojim Vi težite, a nadajmo se, da pravdoljublje krune, u koju pouzdanjem oči upiremo, neće dopustiti, da se narod trojedne kraljevine za tolike po Nj Veličanstvu svečano priznane zasluge na način toli ponizujući liši i nadalje svojega prava i blagodatih ustavnoga života.

U Zagrebu 20. rujna 1871.

Vaši izabrani zastupnici.

Izjava je bila, po mišljenju Račkoga »krepka i odlučna« i »iz nje daje se ujedno izvesti i program narodne stranke u nacrtu«.⁴ Prema M. Poliću izjavu je sastavio Ivan Mažuranić,⁵ ali kako Rački u pismu u kojem piše Strossmayeru o manifestu kaže da je »Mažuranić posve zadovoljan«,⁶ to, u neku ruku, osporava njegovo autorstvo. Svakako je stil manifesta blizak Mažuraniću, a »po vanjskom obliku i izrazu prikazuje (se) ili bar hoće da prikaže kao državnički spis«.⁷ Osim toga, u manifestu se kazalo sve što se htjelo, ali u takvom obliku da nije mogao za sobom povlačiti zakonsku odgovornost. To svojstvo manifesta najjasnije je došlo do izražaja kad je Vakanovićeva vlada u travnju 1872. namjeravala da stavi pod optužbu potpisnike manifesta i tako onemogućiti njihove ponovne izbore, ali u tome nije uspjela.⁸

Upravo ta nedorečenost manifesta izazvala je odmah nakon njegova objavljivanja brojna tumačenja u štampi o tome što se zapravo htjelo u njemu kazati: poriče li on ili ne poriče pravnu valjanost Nagodbe? Tim povodom pisao je »Pester Lloyd«:⁹ »Pa što nalazimo u prosvjedu? Fraze i ništa drugo nego fraze, slabije ponavljanje svega onoga, što je u novinskih člancih jošte mnogo krupnije već po stotinu puta rečeno, nalazimo tvrdnje, na koje će i najvjerojniji čitatelj dvojeći morati glavom zaklimati.« Zatim pisac članka prelazi na tumačenje proglašenja i uz to preuveličava »samostalnost« i »neovisnost« Hrvatske unutar dualističke Monarhije: »Pa što hoće uprav podpisnici hrvatsko-narodnjačke izjave? Što je to što nam u parlamentu nemogu reći i što su sada radi objaviti svojim prosvjedom? Ništa, fraza: oni hoće da »pod blagim okriljem Nj. Veličanstva slobodno i samostalno živu.« Slobodno i samostalno! Zar je to politički program? Zar nije Hrvatska danas tako slobodna, kao što prije nikada nije bila i zar ona ne uživa već onolike samo-

⁴ Šišić, o. c. I, str. 142

⁵ M. Polić, Parlamentarna povjest kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije II, Zagreb 1900, str. 153.

⁶ Šišić, o. c. I, str. 142

⁷ Polić, o. c. II, str. 153

⁸ Šišić, o. c. I, str. 170

⁹ Dijelove »Pester Lloydova« članka, u kojem se manifest komentira, prenijele su Narodne novine, br. 225, 1871.

stalnosti, koliko se Čehom i Poljakom predstavlja kao najviši cilj njihova nastojanja? A zar može biti ono, što je učinjeno, *nije* učinjeno »pod blagim okriljem Nj. Veličanstva Kralja?« Kad su već hrvatski »narodnjaci« toliko neustavni, te krunu uvlače u raspravu, neka se barem nešto približe obavieste o namjerah Onoga, pod čije »blago okrilje« hoće da podju. Tada će može biti doznati da je odgoda sabora, koja se nam osobno nesvidja uprav na onom mjerodavnomu mjestu bezuvjetno odobrena, dapače, po jednoj drugoj verziji, uprav odanle potaknuta, da uprav ondje vlada odlučna volja, da se *nagodba između Ugarske i Hrvatske uzdržati netaknuta* i da se nedopusti da smutnje u jednoj polovini države budu još povećane tim, da se u drugoj polovini jedva stvoreni temeljni zakoni iznova stave na pitanje.«

U manifestu se, doduše, nigdje izričito ne poriče pravna valjanost Nagodbe, ali joj se ipak »medju redci odriče svaka pravna valjanost, jer je stvorena u ime trojedne kraljevine a bez sudjelovanja većega diela našeg naroda, dakle *protuzakonito* jer samo to može biti pravi smisao takova umovanja«¹⁰ — tačno je konstatirao pisac u vladinim »Narodnim novinama« i zaključio »da odricanje pravne vrijednosti dosta jasno proviruje iz manifesta«. Kako je manifest uz to i oštrim izrazima napadao Nagodbu, mogao je u siječnju 1872. poslužiti kao dobrodošao formalni povod za raspuštanje sabora, s motivacijom da se duh manifesta protivi postojećem stanju u Monarhiji i da se od njegovih potpisnika ne može očekivati uspješno djelovanje sabora.

Usprkos diplomatskoj nejasnoći manifesta, koja je izazyala brojne komentare u vrijeme njegova objavljivanja, u literaturi se općenito tvrdi da Rujanski manifest izričito poriče pravnu valjanost nagodbe. Ta se tvrdnja, međutim, ne osniva na tekstu samog manifesta, nego »Obzorova« članka¹¹ koji je jasno i određeno kazao ono, što se u manifestu diplomatski nagovijestalo. Prvi je Martin Polić citirao dijelove toga članka kao dijelove samoga Rujanskoga manifesta, i upravo na tom citatu temelji se općenita tvrdnja u literaturi da Rujanski manifest izričito poriče pravnu valjanost Nagodbe.

Naime, Polić kaže u vezi s ovim manifestom:¹²

Govoreći o nagodbenom zakonu, očituju u toj izjavi izabrani zastupnici narodne opozicije, »da se nagodba nemože smatrati pravovaljanom već stoga, što ju je sabor od godine 1868—1871 sklopio u ime Trojedne kraljevine, a bez sudjelovanja većega diela našega naroda«. Zatim se nagodbeni zakon označuje čudno bolujućim i natrulim u svojem korjenu, a položaj što ga taj zakon opredjeljuje Trojednoj kraljevini prema Ugarskoj, označuje se nezdravim, nesnosnim i nestalnim. Govoreći o pojedinim ustanovama nogodbe, kaže izjava između inoga, »da je po njem autonomna vlada podvrgava uplivu ugarske vlade, pa da ona i nije drugo već samo odsjek ugarskoga ministarstva, a dokle god bude ban odvisan od ugarskoga ministra predsjednika, dotle nemože biti govora o autonomnoj hrvatskoj vladi.« Najznačajnija je stavka, koja je u proglasu tiskana proširenim slovima, a kaže doslovce »da je narod ove kraljevine, štujuć sveto tako svoja, kao i svačija prava i stupajuć vazda na stazi zakona već odavno tvrdo odlučio pod blagim okriljem Njeg. Veličanstva našega kralja slobodno i samostalno živjeti i da neima nikakve sile, nikakvih obećivanja, koja bi ga mogla od toga svetoga puta odvratiti.«

¹⁰ Narodne novine br. 224, 1871.

¹¹ Obzor, br. 50, 1871.

¹² Polić, o. c. II, str. 152—153

U literaturi nalazimo uvijek citirane samo dijelove manifesta koje je citirao Polić i to u obliku u kojem ih on donosi.¹³ U tom obliku citira ih i F. Šišić, uz jedinu razliku što u citatu koji govori o ovisnosti autonomne vlade piše da je ona »refleks« a ne »odsjek« ugarskog ministarstva¹⁴ Kako se upravo na temelju Polićeva citata još uvijek jednostrano tvrdi da je Narodna stranka Rujanskim manifestom izričito porekla pravnu valjanost Nagodbe, usporedit ćemo tekstove manifesta i »Obzorova« članka iz kojih se jasno vidi kako je Polić došao do svojih citata.

Rujanski manifest

1. Sabor kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije pred četiri godine izabran i početkom ove godine zatvoren, sklopio je u ime trojedine kraljevine, a bez sudjelovanja većeg diela našeg naroda s kraljevinom Ugarskom takozvanu nagodu...

2. Toliki i takovi što prividno ustavni što otvoreno absolutni faktori zakonotvorstva, stvarajući zakone za naš narod, k tomu zemaljska tobože autonomna vlada koja makar joj bio na čelu i najumniji, najrodoljubiviji i najnekristoljubiviji čovjek već bi po tome bila veoma dvojbene koristi za prave i životne interese ove zemlje, što je pomenutom nagodom bezuvjetno podvrgnuta odlučujućemu uplivu ugarske vlade; ...

Polić donosi tri citata iz tobožnjeg teksta »manifesta«. Prvi je uzeo iz članka objavljenog u »Obzoru«, ali je izostavio navodne znakove koji su u njemu odvajali autentični tekst manifesta. Tako je dobio novi tekst, po kojemu manifest izričito poriče pravnu valjanost Nagodbe. Osim toga, ni sam tekst članka nije posve tačno citirao. Drugi je citat uzeo iz istoga članka, ali ga je sasvim slobodno prestilizirao. Jedino je treći citat prenio iz Rujanskog manifesta, ali je i taj ponešto izmijenio.

Prema tome, općenito tvrdnja u našoj literaturi da Rujanski manifest izričito poriče pravnu valjanost Nagodbe temelji se na Polićevu netočnom citatu, a u stvari manifest osuđuje, doduše, oštrim izrazima Nagodbu, ali u tako diplomatskom obliku da ipak nigdje izravno ne tvrdi da je kao pravno nevaljanu ne priznaje.

¹³ R. Horvat, Najnovije doba hrvatske povjesti, Zagreb 1906, str. 282—283. — F. Šišić, Hrvati i Magjari od godine 1790 do 1873, Zadar 1913, str. 22; Pregled povijesti hrvatskoga naroda, 1916, str. 336; Korespondencija Rački-Strossmayer I, Zagreb 1928, str. 143; Jugoslavenska misao, Beograd 1937, str. 199. — J. Horvat, Politička povijest Hrvatske, Zagreb 1936, str. 271. — V. Bogdanov, Historija političkih stranaka u Hrvatskoj, Zagreb 1958, str. 668.

¹⁴ U tom obliku donosi taj citat i J. Horvat.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

Redakcioni odbor:

KONSTANTIN BASTAIĆ

OLEG MANDIĆ

JAKŠA RAVLIĆ

BERNARD STULLI

JAROSLAV SIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV SIDAK

IZDAJE
POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE
ZAGREB